

MARCIN ŁYSKO (Białystok)

Kolegia karno-administracyjne w walce z Kościołem katolickim w Polsce (1956–1970)

I. Stosunki państwo – Kościół w okresie gomułkowskim. Konflikt państwo – Kościół na trwałe wpisał się w historię Polski Ludowej, przy czym jego największe natężenie miało miejsce w okresie rządów Władysława Gomułki jako I sekretarza KC PZPR. Pierwsze lata okresu gomułkowskiego nie zapowiadały takiego scenariusza, gdyż kryzys destalinizacyjny w szeregach partyjnych zmusił władze do liberalizacji polityki wyznaniowej¹. Wewnętrzne problemy komunistów wykorzystał prymas Wyszyński, inicjując wielopłaszczyznowy program odnowy moralnej narodu – Wielką Nowennę². Celem Wielkiej Nowenny było przygotowanie wiernych do uroczystości Millenium Chrztu Polski poprzez prowadzenie działalności duszpasterskiej w szerokich kręgach społeczeństwa. Szczególny nacisk położono na rozwój duszpasterstwa okresowego i stanowego oraz organizowanie pielgrzymek do miejsc kultu religijnego³.

Program Wielkiej Nowenny spotkał się ze zdecydowanym przeciwdziałaniem władz komunistycznych, które po dokonaniu rozliczenia z przeszłością okresu stalinowskiego rozpoczęły zakrojoną na szeroką skalę ofensywę przeciwko Kościołowi – jedynej niezależnej wówczas instytucji w kraju. Wstępny plan działania mający na celu ograniczenie wpływów Kościoła został zatwier-

---

¹ J. Zbudniewek, *Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL w zakresie kultu religijnego*, „Chrześcijaństwo” nr 1, 1994, s. 108-109.

² Realizacja tego programu rozpoczęła się odnowieniem Ślubów Narodu na Jasnej Górze 26 sierpnia 1956 r., według zasad ściśle określonych przez przebywającego jeszcze w internowaniu prymasa. Pierwszy rok Wielkiej Nowenny zakończyło powtórzenie ślubów we wszystkich parafiach w Polsce 5 maja 1957 r. Każdy kolejny roczny etap posiadał swój temat, wokół którego koncentrowała się praca duszpasterska z wiernymi. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 119.

³ *Program dziesięciolecia Chrztu Polski*, „Notificaciones” nr 8–9, 1957, s. 124-125.

dzony przez Biuro Polityczne KC PZPR 28 czerwca 1957 r.⁴ Pełna realizacja tego planu rozpoczęła się wraz z powołaniem w lipcu następnego roku specjalnego zespołu KC PZPR do spraw kleru, zajmującego się opracowywaniem kierunków działania władz na tzw. odcinku wyznaniowym⁵. Jednocześnie KC PZPR wystosował list do niższych instancji partyjnych, zawierający zasady polityki wyznaniowej państwa⁶. Celem tej polityki było zepchnięcie Kościoła na margines życia społecznego poprzez ograniczenie jego pracy duszpasterskiej wyłącznie do spraw kultu religijnego. Formy aktywności duchowieństwa służące realizacji programu Wielkiej Nowenny władze potraktowały jako działania zmierzające do klerykalizacji społeczeństwa⁷. Podkreślając konieczność położenia „tamy ofensywie wojującego klerykalizmu”⁸, podjęto zakrojone na szeroką skalę działania antykościelne, takie jak stopniowe wycofywanie lekcji religii ze szkół, ograniczanie budownictwa sakralnego, czy też utrudnianie organizowania pielgrzymek, procesji oraz innych form zgromadzeń wiernych poza murami kościelnymi⁹.

Realizacja polityki wyznaniowej władz komunistycznych po 1956 r. opierała się na założeniu stopniowego ograniczania wpływów Kościoła za pomocą metod administracyjnych, które uznano za najbardziej skuteczne w ówczesnych realiach społeczno-politycznych¹⁰. W obawie przed reakcją społeczeństwa na fali odwilży październikowej zrezygnowano ze stosowania „fizycznych” represji wobec duchowieństwa, odchodząc od skrajnie represyjnego modelu polityki wyznaniowej czasów stalinowskich¹¹. Ekipa Gomułki uznała aresztowania księży, a zwłaszcza członków Episkopatu z prymasem Wyszyńskim na czele, za przysługę wyświadczoną Kościołowi, gdyż pozbawieni wolności duchowni stali się w oczach wiernych męczennikami za wiarę¹². Towarzysz „Wiesław” podkreślał przy tym, że represje wobec duchowieństwa prowadziły do powstania antagonizmu pomiędzy władzą a katolickim społec-

⁴ *Wytyczne stanowiska partii w sprawie stosunków między państwem a kościołem*, załącznik do protokołu z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR z dnia 28 czerwca 1957 r., opr. A. Friszke, *Więź* nr 3, 1997, s. 132-157.

⁵ A. Dudek, *O działaniach antykościelnych władz PRL w latach 1958–1966*, „Chrześcijanin w Świecie” nr 1, 1994, s. 191.

⁶ *List KC PZPR z lipca 1958 r. do egzekutyw komitetów wojewódzkich, powiatowych i miejskich PZPR*, w: P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, tom II, Londyn 1986, s. 223-242.

⁷ A. Micewski, *Kardynał Wyszyński. Prymas i mąż stanu*, Paris 1982, s. 187.

⁸ *List KC PZPR z lipca 1958 r.*, s. 231.

⁹ A. Dudek, *O działaniach antykościelnych...*, s. 195-196.

¹⁰ Idem, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 234.

¹¹ R. Gryz, *Władze partyjno-państwowe w Polsce w walce z duchowieństwem (1945–1956)*, w: *Represje wobec duchowieństwa kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, J. Myszor, A. Dziurok (red.), Katowice 2004.

¹² A. Friszke, *Kościół a państwo realnego socjalizmu. Próba kompromisu w roku 1957*, „Więź” nr 3, 1997, s. 131.

czeństwem¹³. W ramach nowej polityki wobec Kościoła zamierzano zrezygnować z nadużywania represji, zapowiadając, iż „tych środków stosować się nie będzie”¹⁴. Po 1956 r. do rzadkości należały przypadki aresztowania księży, szykany wobec duchowieństwa przybrały natomiast postać kar pieniężnych czy domiarów podatkowych¹⁵.

Organy administracji państwowej w walce z Kościołem wspierały kolegia karno-administracyjne przy prezydiach rad narodowych¹⁶ poprzez represjonowanie naruszających prawo duchownych i katolików świeckich. W przeciwnieństwie do represji karnej wobec osób duchownych, która po 1989 r. doczekała się licznych opracowań¹⁷ i była tematem konferencji naukowych¹⁸, orzecznictwo kolegiów w sprawach związanych z działalnością Kościoła nie było dotychczas przedmiotem badań historyczno-prawnych. Spośród historyków zajmujących się badaniem stosunków państwo – Kościół w Polsce Ludowej problem ten poruszył Antoni Dudek¹⁹, zamieszczając w swoich opracowaniach interesujące przykłady spraw rozpatrywanych przez kolegia oraz garść danych statystycznych dotyczących orzecznictwa karno-administracyjnego w okresie gomułkowskim.

---

¹³ W przemówieniu programowym wygłoszonym podczas IX Plenum KC PZPR 15 maja 1957 r., Gomułka przyznał, że „Partia [...] nie może w swej polityce stosować presji administracyjnej wobec wierzących, nie uwzględniać faktu, że dawny spór z kościołem przeciwstawił miliony masy wierzących władzy ludowej, utrudniał ich udział w naszym budownictwie, odpychał ich od socjalizmu”. W. Gomułka, *O naszej partii*, Warszawa 1968, s. 299-300.

¹⁴ *Informacja o aktualnych stosunkach między państwem i Kościołem. Referat opracowany przez Urząd do Spraw Wyznań (UdSW) w 1961 r.*, w: P. Raina, *Stefan Kardynał...*, tom III, Londyn 1988, s. 232.

¹⁵ J. Myszor, *Portret zbiorowy duchowieństwa represjonowanego w PRL (1944/45–1989)*, w: *Represje wobec duchowieństwa...*, s. 101-102.

¹⁶ Kolegia karno-administracyjne zostały utworzone w ramach przeprowadzonej ustawą z 15 grudnia 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym (Dz. U. nr 66, poz. 454) reformy modelu orzecznictwa w sprawach o wykroczenia. Kolegia orzekały w składach trzyosobowych, których członkowie byli wybierani przez rady narodowe, zarówno spośród radnych, jak też spoza ich grona. W. F. Dąbrowski, *Zagadnienia ogólne orzecznictwa karno-administracyjnego w PRL*, Poznań 1967, s. 50.

¹⁷ Najważniejsze opracowania poświęcone represji karnej wobec duchowieństwa w okresie Polski Ludowej przedstawił Jerzy Myszor w artykule *Portret zbiorowy duchowieństwa represjonowanego w PRL (1944/45–1989)*, w: *Represje wobec duchowieństwa kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, J. Myszor, A. Dziurok (red.), Katowice 2004.

¹⁸ Konferencję poświęconą represjom wobec duchowieństwa kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego zorganizował w 2004 r. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego we współpracy z Instytutem Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach. Wygłoszone podczas konferencji referaty zostały następnie wydane drukiem (patrz przypis nr 13). Z kolei konferencja poświęcona represjom karnym wobec osób duchownych i konsekrowanych odbyła się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim także w 2004 r. Referaty z tej konferencji są zamieszczone w opracowaniu *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, Alicja Grześkowiak (red.), Lublin 2004.

¹⁹ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995 oraz wspólnie z R. Gryzem, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

II. Specyfika orzecznictwa kolegiów w sprawach wyznaniowych. Polityczne znaczenie orzecznictwa karno-administracyjnego jako instrumentu ograniczania wpływów Kościoła w społeczeństwie skutkowało utworzeniem w 1961 r. specjalnych składów orzekających „do rozpatrywania spraw związanych z działalnością kleru i tzw. aktywu przykościelnego”²⁰. Zgodnie z zaleceniami ministra spraw wewnętrznych składy te mieli tworzyć wypróbowani działacze kolegiów szczebla powiatowego typowani przez urzędy i wydziały spraw wewnętrznych. Każda kandydatura była uzgadniana z właściwymi urzędami partyjnymi²¹. Powołanie specjalnych składów orzekających we wszystkich kolegiach szczebla powiatowego nakazywała instrukcja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW (DSA MSW) H. Chmielewskiego z marca 1962 r.²² Realizacja instrukcji przebiegała sprawnie, skoro w połowie 1963 r. stwierdzono ścisłe przestrzeganie zasady „rozpatrywania spraw związanych z działalnością kleru i aktywu przykościelnego przez specjalnie w tym celu powołane specjalistyczne składy orzekające”. Składami tymi kierowali z reguły kierownicy wydziałów spraw wewnętrznych, cechujący się dobrą orientacją w problematyce zwalczania wykroczeń duchowieństwa²³.

Członków specjalnych składów orzekających poddano szkoleniu obejmującemu zarówno aktualne zagadnienia polityczne, jak też zagadnienia bezpośrednio związane z problematyką rozpatrywanych wykroczeń. Początkowo najwięcej uwagi poświęcano prezentacji obowiązującego stanu prawnego oraz wytycznych MSW dotyczących polityki represyjnej wobec Kościoła. Jednak wkrótce za niewłaściwe uznano położenie głównego nacisku na kwestie prawne, podkreślając fakt pomijania lub też niedostatecznego doceniania „wykładów politycznych i aktualnego informowania o poczynaniach kleru”²⁴. Dlatego też wspomniana instrukcja dyrektora DSA MSW nakazywała organizowanie systematycznych szkoleń, dotyczących w pierwszym rzędzie „spraw światopoglądowych, a dopiero w dalszej kolejności przepisów prawa materialnego”²⁵. Do prowadzenia szkoleń polityczno-światopoglądowych angażo-

²⁰ Informacja z przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach o wykroczenia związane z działalnością kleru i aktywu przykościelnego. Sporządzona 9 października 1961 r. przez Departament Społeczno-Administracyjny MSW (DSA MSW), Archiwum Akt Nowych, zespół akt Urząd do Spraw Wyznań, sygnatura teczki 61/978, s. 5 (AAN UdSW 61/978, s. 5).

²¹ Ibidem, s. 6.

²² Instrukcja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego dla kierowników USW PWRN z 5 marca 1962 r., cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, aneks nr 3.

²³ Realizacja kierunków spraw Wydziału Karno-Administracyjnego MSW. Notatka z 16 stycznia 1964 r. Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie, Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów, zespół akt MSW II, sygnatura teczki 7615, s. 119 (IPN BUiAD MSW II 7615, s. 119).

²⁴ Informacja z przebiegu..., s. 6.

²⁵ Instrukcja dyrektora..., aneks nr 3.

wano wykładowców z wojewódzkich ośrodków szkolenia partyjnego. Podniesieniu poziomu świadomości politycznej członków specjalnych składów orzekających służyły także regularne spotkania z sekretarzami komitetów powiatowych PZPR, którzy udzielali informacji dotyczących działań władz wobec Kościoła na tle ogólnej sytuacji politycznej w kraju²⁶.

Rola instancji partyjnych nie ograniczała się jedynie do zadań szkoleniowych, gdyż posiadały one istotny wpływ zarówno na kierowanie spraw związanych z działalnością kleru do kolegiów, jak też na ich merytoryczne rozstrzygnięcie. Począwszy od 1963 r. powszechnie stosowaną praktyką była analiza wniosków o ukaranie przez specjalnie w tym celu powołany zespół na szczeblu wojewódzkim, w którym dominującą rolę odgrywali przedstawiciele KW PZPR²⁷. Na przykład w 1963 r. Komitet Warszawski PZPR powołał specjalny zespół celem analizy sporządzonych przez MO wniosków o ukaranie organizatorów i uczestników nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy²⁸. Natomiast ogólne wytyczne dotyczące ścigania wykroczeń oraz sposobu rozstrzygnięcia indywidualnych spraw karno-administracyjnych wydawały funkcjonujące w ramach powiatowych komitetów partyjnych specjalne komórki do spraw wyznaniowych²⁹.

Warunkowana czynnikami politycznymi specyfika działalności kolegiów skutkowałą wprowadzeniem przez DSA MSW w 1962 r. systemu kwartalnej sprawozdawczości z przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach związanych z działalnością kleru. W ramach tego systemu rozróżniano wykroczenia popełniane przez kler oraz tzw. aktyw przykościelny, gdyż „bardzo często miały miejsce przypadki jednoczesnego udziału duchownych i osób świeckim w tym samym wykroczeniu”³⁰. Istotną zmianą w funkcjonowaniu tego systemu był dokonany w 1968 r. powrót do stosowanej wcześniej praktyki sprawozdawczości półrocznej³¹. Zdaniem A. Dudka miało to związek z osłabieniem zainteresowania władz sprawami Kościoła wskutek kryzysu elit politycznych PRL po wydarzeniach marcowych³².

---

²⁶ *Kierunki działania Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW w sprawach kleru na rok 1964*. Notatka z 24 listopada 1963 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 24.

²⁷ Obok nich w skład zespołu wchodził kierownik urzędu spraw wewnętrznych, kierownik wydziału ds. wyznań oraz przedstawiciele Komendy Wojewódzkiej MO. *Realizacja kierunków spraw...*, s. 119.

²⁸ *Notatka dotycząca postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom nielegalnej pieszej pielgrzymki do Częstochowy*, AAN UdSW 71/42, s. 189.

²⁹ *Informacja z przebiegu...*, s. 5.

³⁰ *Projekt uregulowania sprawozdawczości w sprawie przestępczości kleru*, Notatka DSA MSW z 1961 r., AAN UdSW 71/42, s. 27.

³¹ Na mocy zarządzenia dyrektora DSA MSW Z. Orłowskiego z 29 czerwca 1968 r., A. Dudek, *Rola Kościoła katolickiego w wydarzeniach marcowych 1968 r. w ocenie władz PRL*, w: *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*. B. Bankowicz, A. Dudek (red.), Kraków 1968, s. 28, przypis 8.

³² *Ibidem*, s. 27-28.

III. Zbiórki publiczne. Spośród spraw karno-administracyjnych związanych z działalnością kleru i „aktywu przykościelnego” na pierwszym miejscu znajdowały się zbiórki publiczne na cele religijne. W 1959 r. z ogólnej liczby 3366 wniosków o ukaranie 2200 dotyczyło nielegalnych zbiórek, w 1961 r. proporcje te wynosiły 2592 i 1252, natomiast w 1962 r. sporządzono łącznie 1460 wniosków, z czego w sprawach zbiórek 824³³. Sprawozdanie z przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w drugim kwartale 1963 r. zawiera stwierdzenie, iż „najliczniej występują w dalszym ciągu sprawy o nielegalne zbiórki publiczne na cele religijne lub na rzecz księży. Stanowią one 50% ogółu spraw”³⁴. Zakończenie akcji Wielkiej Nowenny pociągnęło za sobą pewne ograniczenie zakresu zbiórek, co znalazło swoje odbicie w statystykach obejmujących drugą połowę lat sześćdziesiątych. O ile w ostatnim roku Wielkiej Nowenny organa ścigania wykryły 253 przypadki nielegalnych zbiórek, to w 1967 r. liczba ta zmalała do 149. Oprócz mniejszego zakresu uroczystości kościelnych przyczyny takiego stanu rzeczy miały tkwić w „podjęciu określonych środków profilaktycznych w postaci rozmów ostrzegawczych z klerem i aktywem przykościelnym”³⁵. Koniec lat sześćdziesiątych przynosi utrwalenie tendencji spadkowej, chociaż tradycyjnie „najwięcej wniosków o ukaranie dotyczyło nielegalnych zbiórek publicznych”³⁶.

Pochodząca z 1933 r. ustawa o *zbiórkach publicznych*³⁷ przewidywała wymóg uzyskania zezwolenia organów spraw wewnętrznych³⁸ na wszelkie publiczne zbieranie ofiar na pewien z góry określony cel, w tym także na cele religijne³⁹. Ponieważ składane przez duchownych podania były z reguły załatwiane negatywnie⁴⁰, to miały miejsce liczne przypadki przeprowadzania

³³ Informacja o przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach związanych z działalnością kleru rzymsko-kat. w 1962 r. oraz w sprawie działalności punktów katechetycznych w IV kw. 1962 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 56.

³⁴ Informacja o przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach związanych z działalnością kleru rzymsko-kat. w II kwartale 1963 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 92.

³⁵ Notatka dot. działalności kleru rzymsko-katolickiego w 1967 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 15.

³⁶ W 1970 r. ujawniono 58 przypadków nielegalnych zbiórek publicznych na cele religijne, do kolegiów wpłynęły 74 wnioski o ukaranie w tych sprawach. Ponadto sporządzono 59 wniosków o ukaranie za wykroczenia przeciwko przepisom drogowym oraz 43 wnioski w sprawach zgromadzeń organizowanych bez zezwolenia. Notatka dot. działalności kleru rzymsko-katolickiego w 1970 r., IPN BUiAD MSW II 7615, 152.

³⁷ Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o *zbiórkach publicznych* (Dz. U. nr 22, poz. 162).

³⁸ W przypadku zbiórek organizowanych na terenie powiatu były to wydziały spraw wewnętrznych prezydentów powiatowych rad narodowych, jeżeli zasięg terytorialny zbiórki przekraczał teren powiatu to właściwe były urzędy spraw wewnętrznych prezydentów wojewódzkich rad narodowych. *Zbiórki publiczne*. „Poradnik dla Kolegiów Orzekających” nr 5, 1958, s. 22.

³⁹ Ustawa o *zbiórkach publicznych*, „Notifications” nr 7–8, 1958, s. 327.

⁴⁰ Np. w pierwszym kwartale 1963 r. do organów spraw wewnętrznych prezydentów rad narodowych wpłynęło 7 wniosków o przeprowadzenie zbiórek publicznych na potrzeby Kościoła, z czego 6 zostało załatwionych odmownie. W tym okresie miały miejsce 52 nielegalne zbiórki. Notatka w sprawie zgromadzeń i zbiórek publicznych za I kwartał 63 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 76-77.

zbiórek pomimo braku zezwolenia, zwłaszcza przez katolików świeckich⁴¹. Organizatorzy oraz osoby przeprowadzające nielegalną zbiórkę publiczną podlegały karze grzywny do 1500 złotych⁴², połączonej z obligatoryjnym przepadkiem zebranych ofiar⁴³. Dolegliwość finansowa kary grzywny była znaczna, gdyż jej wysokość odpowiadała przeciętnemu wynagrodzeniu w Polsce pierwszej połowy lat sześćdziesiątych⁴⁴.

Represja karno-administracyjna w sprawach o nielegalne zbiórki publiczne na cele religijne opierała się na zasadzie indywidualizacji winy i kary, co w praktyce oznaczało surowe traktowanie przedstawicieli duchowieństwa i łagodniejsze podejście do osób świeckich. Wskazuje na to pochodzące z 1961 r. sprawozdanie DSA MSW, w którym podkreślono prawidłowe stosowanie przez kolegia tej zasady, gdyż wobec księdza organizującego zbiórkę publiczną bez zezwolenia orzeczono grzywnę w maksymalnym wymiarze⁴⁵. Za podobne wykroczenie 75-letniemu „aktywiście świeckiemu, utrzymującemu się z alimentów płaconych przez dzieci” – wymierzono jedynie karę nagany⁴⁶. Kolejny przykład dotyczy zbiórki organizowanej przez księdza w powiecie włodawskim, którą następnie przeprowadzały osoby świeckie. Grzywnę w maksymalnym wymiarze orzeczono wobec duchownego, łagodniej traktując pozostałych obwinionych⁴⁷. Założenie kierowania ostrza represji karno-administracyjnej przeciwko duchownym realizowano w kolejnych latach, na co wskazuje orzecznictwo kolegiów województwa warszawskiego w 1964 r. Zbiórka jaj kurzych na potrzeby kleryków seminarium duchownego przeprowadzona przez księdza podczas lekcji religii spotkała się z represją w postaci 1000-złotowej grzywny, połączonej z konfiskatą zebranych 128 jaj. Natomiast gospodynie wiejskie zbierające jaja na potrzeby kuchni przy miejscowym ko-

---

⁴¹ W 1960 r. sporządzono 1733 wnioski o ukaranie w sprawach nielegalnych zbiórek publicznych, z czego tylko 194 dotyczyło osób duchownych. W przeciągu trzech kwartałów 1961 r. liczby te wyniosły odpowiednio 961 i 107. *Informacja z przebiegu...*, s. 2.

⁴² Art. 11 ustawy *O zbiórkach publicznych*.

⁴³ *Odpowiedź Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW na skargę obywatela Franciszka Bieruta*, AAN UdSW 71/42, s. 138.

⁴⁴ Ustaleń tych dokonałem w oparciu o pochodzącą z 1963 r. notatkę *dotyczącą postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy*. Obok wymierzonych przez kolegium przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Piasecznie i w Grójcu kar, notatka zawiera dane dotyczące zawodu i zarobków osób ukaranych. Zarobki ukaranych pracowników fizycznych kształtowały się w przedziale 800 – 1500 złotych, przedszkolanka zarabiała 700 złotych, sprzątaczką – 800, pielęgniarki od 1100 do 1300, pracownicy umysłowi od 1200 do 2000 złotych, pianistka 1600, księgowa 1700 złotych, wykwalifikowani pracownicy fizyczni w granicach od 2000 (stolarz) do 2700 złotych (szkutnik). AAN UdSW 71/42, s. 188-189.

⁴⁵ „Kolegium powiatowe w Koninie za zorganizowanie zbiórki publicznej bez zezwolenia ukarało ks. Franciszka Bartzaka grzywną 1500 złotych”. *Informacja z przebiegu...*, s. 6.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Kolegium we Włodawie ukarało miejscowego księdza jako organizatora zbiórki grzywną w wysokości 1500 złotych, natomiast wobec pięciu osób świeckich przeprowadzających zbiórkę wymierzono grzywny od 800 do 1200 złotych. *Informacja z przebiegu...*, s. 7.

ściele ukarano grzywną po 400 złotych, chociaż zebrały ich większą ilość niż wspomniani wcześniej ksiądz⁴⁸.

Prezentację poszczególnych rodzajów spraw karno-administracyjnych związanych z nielegalnymi zbiórkami należałoby rozpocząć od spraw zbiórek na prowadzenie punktów katechetycznych, gdyż konflikt wokół nich stanowił istotny punkt zapalny w stosunkach państwo – Kościół⁴⁹. Realizując program laicyzacji życia publicznego, władze usunęły religię ze szkół, co spowodowało przeniesienie tych zajęć do organizowanych przez parafie punktów katechetycznych podlegających obowiązkowi rejestracji w inspektoratach oświaty⁵⁰. W celu skłonienia księży do zarejestrowania punktów katechetycznych dyrektor DSA MSW w tajnym okólniku z marca 1962 r. nakazał podległym organom, aby „w sposób zdecydowany zwalczać wszelkie formy zbiórek pieniędzy na cele prowadzenia punktów katechetycznych”⁵¹. Zbiórki były przeprowadzane z reguły przez osoby świeckie, które przy okazji ukarania grzywną informowano o korzyściach wynikających z finansowania przez państwo zarejestrowanych punktów katechetycznych. Miało to na celu „uwolnienie rodziców posyłających dzieci do punktów katechetycznych od wszelkich zbiórek pieniężnych i w naturze”⁵². Pieniądze zbierano z reguły na opłacenie katechety⁵³, pokrycie kosztów przewozu katechety furmanką⁵⁴, czy też na „wyposażenie i opał dla punktu katechetycznego”, jak to miało miejsce w przypadku zbiórki przeprowadzonej w powiecie Brzesko przez „dwie świeckie aktywistki przykościelne”⁵⁵.

W ramach programu ograniczania budownictwa sakralnego represjonowano osoby przeprowadzające bez zezwolenia zbiórki na budowę kościoła czy też na remonty obiektów sakralnych. Przeważały zbiórki na remonty istniejących obiektów, gdyż restrykcyjna polityka wydziałów budownictwa i architektury prezydium rad narodowych w zakresie wydawania pozwoleń budowlanych zahamowała do końca lat sześćdziesiątych rozwój budownictwa sakralnego. Zbiórki na budowę kościołów spotykały się ze zdecydowaną reakcją

⁴⁸ *Sprawozdanie opisowe ze zbiórek i zgromadzeń za II kwartał 1964 r.*, Notatka Wydziału Spraw Wewnętrznych Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie, IPN BUiAD MSW II 7638, s. 238-239.

⁴⁹ K. Warchałowski, *Usunięcie nauczania religii ze szkół publicznych w latach 1958–1961*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon (red.), Lublin 2005, s. 92.

⁵⁰ *Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych*. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1961, nr 10, poz. 124.

⁵¹ *Pismo dyrektora Dep. Społ.-Adm. MSW H. Chmielewskiego do wszystkich USW PWRN z 2 III 1962 r.*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s. 151.

⁵² *Pismo dyrektora DSA MSW H. Chmielewskiego z dnia 14 czerwca 1963 r. do ob. Marianny Suleckiej*, AAN UdSW 71/42, s. 130.

⁵³ *Notatka w sprawie zgromadzeń ... za I kwartał 1963 r.*, s. 77.

⁵⁴ *Sprawozdanie cyfrowe w sprawie zgromadzeń i zbiórek publicznych z terenu województwa krakowskiego za okres IV kwartału 1963 r.*, IPN BUiAD MSW II 7623, s. 35.

⁵⁵ *Ibidem*.

ze strony aparatu spraw wewnętrznych, czego przykładem może być zbiórka na budowę kościoła na terenie powiatu Przasnysz. Przeprowadzający te zbiórki gospodarz został ukarany grzywną 1500 złotych, połączoną z orzeczeniem przepadku uzyskanych pieniędzy⁵⁶. Surowo potraktowano „świecką aktywistkę” zbierającą wśród mieszkańców wsi pieniądze na ogrodzenie krzyża przydrożnego, gdyż została wobec niej orzeczona grzywna 1300 złotych⁵⁷. W przypadku zbiorok przeprowadzanych celem pozyskania funduszy na odnowienie istniejących obiektów sakralnych wysokość grzywny zależała od stopnia zaangażowania organizatorów i okoliczności sprawy. Brak sukcesu w postaci zajęcia przez organy ścigania funduszy pochodzących z nielegalnej zbiórki rekompensowano orzeczeniem surowych grzywien, na co wskazuje przykład z terenu powiatu Wadowice. Jesienią 1963 r. „5-osobowa grupa aktywu przykościelnego przeprowadziła systemem domokrażnym zbiórki na odnowienie kaplicy”, przy czym „zebranych pieniędzy nie zdołano zabezpieczyć do przepadku”. Dwóch najbardziej aktywnych organizatorów zbiórki ukarano grzywnami powyżej 1000 złotych, w przypadku jednego z nich była to grzywna w maksymalnym wymiarze⁵⁸. Natomiast w przypadku zajęcia funduszy orzekane kary nie były wysokie, na co wskazuje sprawa zbiórki na odnowienie kościoła w jednej z parafii powiatu Leszno. Organizatorów tej zbiórki ukarano grzywnami nie przekraczającymi 1000 złotych, przy jednoczesnym przepadku pochodzących ze zbiórki 6000 złotych⁵⁹.

W odniesieniu do pozostałych rodzajów zbiorok represja karno-administracyjna nie była surowa, gdyż zbiórki te nie miały bezpośredniego związku z głównymi punktami zapalnymi w stosunkach państwo – Kościół. Były to głównie zbiórki na cele religijne o tradycyjnym charakterze, np. w III kwartale 1963 r. spośród „114 spraw o nielegalnie przeprowadzone zbiórki na cele religijne, najliczniejszą grupę stanowiły zbiórki ofiar na zakup mszy w intencji deszczu”⁶⁰. Kolegia karały osoby przeprowadzające zbiórki pieniężne na kwiaty celem udekorowania grobu pańskiego lub ołtarza, ale orzekane grzywny nie były wysokie⁶¹. Wierni organizowali także zbiórki na cele związane z funkcjonowaniem swojej parafii, w tym na opłacenie składki obowiązkowego ubezpieczenia PZU budynków parafialnych⁶², czy też zakup samochodu

---

⁵⁶ *Sprawozdanie opisowe...*, s. 238.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Dwóch pozostałych organizatorów zbiórki ukarano grzywnami w wysokości 800 i 500 złotych, w stosunku do jednej osoby orzeczono jedynie naganę. *Sprawozdanie cyfrowe...*, s. 36.

⁵⁹ Wyciąg z Biuletynu Tygodniowego MSW nr 31 z dn. 2 VIII 1963 r., AAN UdSW 71/42, s. 135.

⁶⁰ *Informacja o przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach związanych z działalnością kleru rzymsko-kat. w II kwartale 1963 r.*, IPN BUAD MSW II 7615, s. 113.

⁶¹ Gospodarza zbierającego pieniądze na kwiaty do grobu w kościele (wysokości zebranej sumy nie ustalono) ukarano grzywną 500 złotych. Dwie rencistki, które zebrały na kwiaty do kościoła kwotę 360 złotych i przekazały ją następnie miejscowemu księdzu, zostały ukarane grzywną po 300 złotych każda. *Sprawozdanie opisowe...*, s. 238-239.

⁶² *Ibidem*, s. 238.

dla księdza⁶³. Poświęcenie parafian wyrażało się w organizowaniu zbiórek na pokrycie kar grzywny orzeczonych wobec księży zarówno przez kolegia, jak i przez organy administracji w ramach postępowania przymusowego⁶⁴. Przykładem może być zbiórka pieniężna przeprowadzona przez „7-osobową grupę świeckiego aktywu przykościelnego” na wykup krowy proboszcza sprzedanej przez organ finansowy na licytacji. Licytacja miała na celu ściągnięcie należności od miejscowego proboszcza, ukaranego w postępowaniu przymusowym przez organ oświaty za prowadzenie niezarejestrowanego punktu katechetycznego⁶⁵.

IV. Nielegalne zgromadzenia. Nielegalne zgromadzenie stanowiły po zbiórkach publicznych drugą pod względem liczby sporządzonych wniosków o ukaranie grupę spraw poddanych orzecznictwu karno-administracyjnemu. Organizowanie uroczystości religijnych w miejscach publicznych oraz prowadzenie działalności duszpasterskiej w środowiskach katolików świeckich władze uważały za akcję polityczną Kościoła, służącą totalnej klerykalizacji życia społecznego⁶⁶. Jeszcze w 1967 r. twierdzono, iż „w ramach realizacji planu Episkopatu w zakresie klerykalizacji życia społecznego [...], podobnie jak w latach ubiegłych, odbywało się szereg uroczystości i imprez na zewnątrz kościołów; kler podejmował nadal wysiłki zmierzające do penetracji życia społecznego”⁶⁷.

Kwestie związane z organizowaniem zgromadzeń publicznych były regulowane w pochodzącej z okresu międzywojennego ustawie⁶⁸, która po dokonanej w 1949 r. nowelizacji wymagała zezwolenia na organizowanie zebrań religijnych oraz pochodów poza murami kościołów⁶⁹. Ustawa przewidywała grzywnę w wysokości do 1500 złotych za zwołanie zgromadzenia wbrew wymogom przewidzianym w ustawie, a także za kierowanie zgromadzeniem zakazanym przez władzę⁷⁰. Zdaniem DSA MSW maksymalna wysokość kary grzywny w sprawach o nielegalne zgromadzenia była zbyt niska, co „w poważnym stopniu utrudnia zwalczanie tych wykroczeń”⁷¹. Postulatowi zaostrożenia kar czyniła zadość nowa ustawa o zgromadzeniach przyjęta w marcu

⁶³ *Notatka w sprawie zgromadzeń... za I kwartał 1963 r.*, s. 78.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 77.

⁶⁵ *Sprawozdanie cyfrowe...*, s. 35.

⁶⁶ A. Dudek, *Państwo...*, s. 131.

⁶⁷ *Notatka dot. działalności... w 1967 r.*, s. 13.

⁶⁸ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o *zgromadzeniach* (Dz. U. nr 48, poz. 187).

⁶⁹ Z wymogu uzyskania zezwolenia były zwolnione jedynie procesje Bożego Ciała, w przypadku których istniał jednak obowiązek szczegółowego uzgodnienia porządku procesji ulicznych. Dekret z dnia 18 sierpnia 1949 r. o *zmianie niektórych przepisów o zgromadzeniach* (Dz. U. nr 49, poz. 369).

⁷⁰ *O czym należy pamiętać, rozpatrując sprawy zgromadzeń*, „Poradnik dla Kolegiów Orzekających” nr 3, 1958, s. 32, 35.

⁷¹ *Informacja z przebiegu...*, s. 7.

1962 r.⁷², która trzykrotnie podniosła maksymalną wysokość kary grzywny⁷³. Rozszerzeniu uległ zakres represji karno-administracyjnej, gdyż obok dotychczasowych stanów faktycznych objęto nią także przypadki nadużywania miejsc przeznaczonych dla celów kultu religijnego wbrew przepisom ustawy⁷⁴.

Ustawa o zgromadzeniach z 1962 r. uzależniała prawo do organizowania wszelkich uroczystości kościelnych poza obrębem kościołów i kaplic od zgody organów spraw wewnętrznych prezydów rad narodowych. Z wymogu uzyskania zezwolenia zwolnione były nabożeństwa i obrzędy religijne odbywające się w obrębie miejsc kultu religijnego⁷⁵, jednakże termin nabożeństwa i obrzędy religijne nie został zdefiniowany przez ustawodawcę. Takie rozwiązanie pozostawiało organom administracji możliwość decydowania w konkretnym przypadku, czy przy organizowaniu uroczystości religijnych wewnątrz kościołów miało miejsce nadużycie przewidzianego przez ustawodawcę zwolnienia.

Polityka organów spraw wewnętrznych w zakresie udzielania zezwoleń na organizowanie zgromadzeń religijnych uznanych przez władze za tradycyjne była względnie liberalna⁷⁶. Dotyczyło to zwłaszcza procesji ulicznych z okazji Święta Zmarłych czy też Bożego Ciała. Prawidłowo wypełnione wnioski o zorganizowanie tego rodzaju zgromadzeń były z reguły załatwiane pozytywnie, co miało wynikać ze „specyfiki tych imprez”⁷⁷. Jeżeli miały miejsce decyzje odmowne, to powoływano się na zagrożenie porządku i bezpieczeństwa na drogach publicznych⁷⁸. Wydając zezwolenia na zorganizowanie zgromadzeń powszechnie uznanych i praktykowanych wśród lokalnej społeczności, ingerowano w ich przebieg poprzez zmianę tradycyjnej trasy pochodu⁷⁹.

---

⁷² Ustawa z dnia 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach (Dz. U. nr 20, poz. 89).

⁷³ H. Chmielewski, L. Kaszewski, J. Wiącek, *Ustawa o zgromadzeniach. Komentarz*, Warszawa 1962, s. 43.

⁷⁴ J. Godlewski, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978, s. 207.

⁷⁵ J. Wiącek, *Nad nową ustawą o zgromadzeniach*, „Zagadnienia Karno-Administracyjne” nr 3, 1962, s. 14.

⁷⁶ Przykładem może być sytuacja opisana w sprawozdaniu obejmującym I półrocze 1963 r., kiedy to „do organów spraw wewnętrznych wpłynęły 22 podania na odbycie zgromadzeń związanych z działalnością kleru rzymsko-katolickiego”, z których negatywnie załatwiono 8. *Notatka w sprawie zgromadzeń... za I kwartał 1963 r.*, s. 75.

⁷⁷ W drugiej połowie lat sześćdziesiątych władze przyjęły taktykę udzielaniu zezwoleń na odbycie tradycyjnych zgromadzeń religijnych w razie złożenia prawidłowych wniosków. Do tego typu uroczystości zaliczano w pierwszym rzędzie procesje Bożego Ciała, stąd też w sprawozdaniu z 1967 r. podkreślono fakt powszechnego wydawania zezwoleń na zorganizowanie takich procesji. *Notatka dot. działalności... w 1967 r.*, s. 13.

⁷⁸ Przykładem mogą być uroczystości Bożego Ciała w Krakowie w 1965 r., kiedy powołując się na względy bezpieczeństwa uczestników procesji oraz spokoju i porządku publicznego, zakazano odbycia procesji w siedmiu parafiach, a przypadku trzech parafii zmieniono trasy uroczystości. *Metropolita abp Karol Wojtyła do Przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej w Krakowie Zbigniewa Sokolnickiego w sprawie uroczystości Bożego Ciała*, w: P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego 1966*, Warszawa 1998, s. 158.

⁷⁹ *Sprawozdanie opisowe...*, s. 237.

Przypadki organizowania procesji bez zezwolenia lub też z naruszeniem zawartych w zezwoleniu wymogów spotykały się ze zdecydowaną reakcją organów spraw wewnętrznych, na co wskazuje sytuacja mająca miejsce w 1963 r. na terenie powiatu tarnowskiego. Procesja Bożego Ciała jednej z parafii celem szybszego dotarcia do miejsca głównych uroczystości przemieściła się drogą lokalną na odcinku 600 metrów, zmieniając trasę określoną w zezwoleniu. Przemarsz około 100 osób niosących emblematy religijne „ruchliwą drogą państwową” uznano za nielegalne zgromadzenie, wobec czego zwołujący procesję ksiądz został ukarany grzywną 3500 złotych. Natomiast „świecki aktywista przykościelny” idący na czele procesji został ukarany jako osoba przewodnicząca zgromadzeniu, ale zgodnie z zasadą indywidualizacji winy i kary kolegium wymierzyło mu grzywnę siedmiokrotnie niższą niż księdzu⁸⁰.

O ile władze starały się tolerować tradycyjne w ich mniemaniu uroczystości religijne, to zdecydowanie niechętnie stanowowały wobec zgromadzeń wiernych związanych z realizacją programu Wielkiej Nowenny. Pod koniec lat pięćdziesiątych na cenzurowanym znalazły się organizowane w ramach duszpasterstwa stanowego wyjazdy wiernych do miejsc pielgrzymkowych, na odbycie których z reguły nie wydawano zezwolenia⁸¹. Próbując obejść stwarzane przez władze trudności, wierni indywidualnie udawali się do miejsc pielgrzymkowych i odpustowych lub organizowali tam wycieczki za pośrednictwem Orbisu. Pomimo to prywatne wyjazdy wiernych traktowano jako pielgrzymki, gdyż dawało to możliwość ukarania pielgrzymów za zorganizowanie nielegalnego zgromadzenia. Odpowiedzialności karno-administracyjnej podlegali także księża – proboszczowie, którzy poprzez „zachęcanie do wyjazdu” stawali się współorganizatorami nielegalnych zgromadzeń⁸².

Restrykcyjna polityka wydawania zezwoleń na zorganizowanie pielgrzymek była kontynuowana w latach sześćdziesiątych, o czym świadczy fakt odmownego załatwiania przez organy spraw wewnętrznych przeciętnie połowy składanych podań⁸³. Dlatego też spośród ujawnionych przez organy ścigania nielegalnych zgromadzeń pierwsze miejsce zajmowały wyjazdy wiernych do Częstochowy, następnie pielgrzymki do Kalwarii Zebrzydowskiej oraz na Górę Świętej Anny⁸⁴. Ostrze represji karno-administracyjnej było skierowane przeciwko duchownym jako inspiratorom ruchu pielgrzymkowego, chociaż

---

⁸⁰ *Sprawozdanie cyfrowe...*, s. 34.

⁸¹ Zajmując stanowisko w sprawie pielgrzymek stanowych, UdSW stwierdził, iż „na takie imprezy zezwolenie władzy nie powinno być udzielane”. *Notatka Urzędu do Spraw Wyznań z 1960 roku: sprawa lojalnego stosunku do państwa i władzy*, w: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów*, tom 2: lata 1960–1974, Poznań 1995, s. 40.

⁸² *Sytuacja Kościoła Rzymsko-Katolickiego i stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Polsce Ludowej na początku 1961 roku*, w: P. Raina, *Stefan Kardynał...*, tom II, s. 440.

⁸³ *Notatka dot. działalności...* w 1967 r., s. 13.

⁸⁴ *Informacja z przebiegu orzecznictwa...* w III kwartale 1963 r., s. 113.

zdarzały się przypadki surowego karania świeckich uczestników pielgrzymek za współudział w organizowaniu nielegalnego zgromadzenia⁸⁵. Wskazuje na to sporządzone w 1963 r. zestawienie kar grzywny wymierzonych przez kolegia w Piasecznie i Grójcu świeckim uczestnikom pielgrzymki na Jasną Górę. Wysokość grzywny za udział w nielegalnym zgromadzeniu była warunkowana sytuacją majątkową ukaranego, najsurowiej potraktowano właściciela piekarni oraz uczestnika posiadającego własny dom⁸⁶. W gronie ukaranych wysokimi grzywnami znalazła się także gospodyni księdza organizującego pielgrzymkę, chociaż nie zdołano nawet w przybliżeniu oszacować jej dochodów⁸⁷. Wysokie w stosunku do zarobków były grzywny pracowników umysłowych i robotników wykwalifikowanych⁸⁸. Stosunkowo łagodne kary wymierzono uczennicom oraz osiągającym niskie dochody sprzątacze i pielęgniarkom, jednakże w ich przypadku dolegliwość kary polegała na zabranii prawie połowy miesięcznych zarobków⁸⁹.

Formą kontaktu duchowieństwa ze społeczeństwem, zwalczaną przez władze na równi z ruchem pielgrzymkowym, było kościelne duszpasterstwo wakacyjne, a zwłaszcza organizowane przez duszpasterzy akademickich wycieczki i obozy. Wprawdzie sama wycieczka nie stanowiła zgromadzenia, lecz wszelkie pogadanki i dyskusje z młodzieżą, a zwłaszcza odprawianie mszy polowych w trakcie wyjazdów z młodzieżą traktowano jako nielegalne zgromadzenia⁹⁰. Stosowanie represji karno-administracyjnej wobec księży – organizatorów wycieczek studenckich stanowiło realizację instrukcji Wydziału Administracyjnego KC PZPR z 19 maja 1961 r., zalecającej stawianie przed kolegiami „organizatorów wszelkich form nielegalnej akcji letniej duchowieństwa”⁹¹.

Wykorzystując ogólnikowe sformułowania ustawy o zgromadzeniach z 1962 r., DSA MSW uznał, że „nadużywanie miejsc przeznaczonych dla ce-

⁸⁵ *Notatka dot. postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom...*, s. 188-189.

⁸⁶ Władysław Turkiewicz, właściciel piekarni w Wołominie, został ukarany grzywną 3500 złotych. Taką samą karę wymierzono Janowi Cybulskiemu, pracownikowi fizycznemu z miesięcznym dochodem 1300 złotych, posiadającemu własny dom. *Notatka dot. postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom...*, s. 188-189.

⁸⁷ Leokadia Kraśkiewicz, gospodyni u księdza, została ukarana grzywną 3000 złotych. *Notatka dot. postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom...*, s. 188.

⁸⁸ Busz Józef, ślusarz operator, którego miesięczny dochód wynosił 2500 złotych, został ukarany grzywną 3000 złotych. Z kolei Marianna Borys, pracownik umysłowy z dochodem 1300 złotych miesięcznie, została ukarana grzywną w wysokości 2000 złotych. *Notatka dot. postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom...*, s. 188-189.

⁸⁹ Uczennicom wymierzono grzywny po 400 złotych, sprzątacze Stanisławie Wójcikowskiej (miesięczny dochód 800 zł) 300 złotych, a pielęgniarce Salomei Królewskiej (dochód 1300 zł) grzywnę 700 złotych. *Notatka dot. postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom...*, s. 188.

⁹⁰ Pismo podsekretarza stanu UdSW dr. Aleksandra Skarzyńskiego do Dyrektora Biura Skarg i Listów Urzędu Rady Ministrów Towarzysza Józefa Pietrusińskiego z 13 sierpnia 1971 r., AAN UdSW 125/576, s. 25.

⁹¹ A. Dudek, *Państwo...*, s. 137.

łów kultu religijnego” zachodzi w „przypadku organizowania w kościołach odczytów, prelekcji i wykładów prowadzonych z okazji rekolekcji, dni skupień oraz w ramach duszpasterstwa stanowo-zawodowego”⁹². Terenowe organy spraw wewnętrznych traktowały odbywające się w kościołach nabożeństwa stanowe jako nielegalne zebrania publiczne. Skutkowało to karaniem w trybie karno-administracyjnym za zorganizowanie nielegalnego zgromadzenia prełożonych kościołów, w których miały miejsce takie nabożeństwa⁹³.

V. Przedsięwzięcia rozrywkowe. Kolegia karno-administracyjne wykorzystywano celem represjonowania duchownych organizujących przedstawienia o treści religijnej na terenie kościołów oraz w miejscach użyteczności publicznej. Przedstawienia religijne traktowano jako formę działalności rozrywkowej, której prowadzenie bez wymaganego zezwolenia było zagrożone karą grzywny do 1500 złotych, przewidzianą przez *Prawo o publicznych przedsięwzięciach rozrywkowych*⁹⁴. Przyjęcie takiego rozwiązania było konsekwencją sporu wokół ukarania w 1959 r. przez kolegia księży organizujących przedstawienia religijne w kościołach województwa bydgoskiego. Zostali oni uznani za winnych zorganizowania nielegalnego zgromadzenia, co wywołało protesty kurii biskupiej, wskazującej na swobodę organizowania zebrań religijnych w obrębie kościołów⁹⁵. Reakcją DSA MSW było utrzymanie orzeczeń kolegium w mocy przy jednoczesnej zmianie podstawy prawnej rozstrzygnięć, gdyż „wystawianie sztuki o treści religijnej nie narusza przepisów o zgromadzeniach, a tylko przepisy *Prawa o publicznych przedsięwzięciach rozrywkowych*”⁹⁶. Powyższa zasada była konsekwentnie realizowana przez kolegia, o czym świadczyć może wydanie w latach 1960–1961 ponad 100 orzeczeń skazujących⁹⁷ za prowadzenie „działalności rozrywkowej bez zezwolenia”⁹⁸. Represjonowanie księży za organizowanie przedstawień o treści religijnej

⁹² Notatka w sprawie zgromadzeń organizowanych przez kler. Notatka DSA MSW z lipca 1970 r. IPN BUiAD MSW II 7615, s. 131-133.

⁹³ *List Episkopatu Polski do rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* z 29 kwietnia 1964 r., w: P. Raina, *Stefan Kardynał...*, tom III, s. 489.

⁹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. *Prawo o publicznych przedsięwzięciach rozrywkowych* (Dz. U. nr 85, poz. 632). Zostało uchylone przez ustawę z dnia 9 kwietnia 1968 r. o zezwoleniach na publiczną działalność artystyczną, rozrywkową i sportową (Dz. U. nr 12, poz. 64).

⁹⁵ Okólnik Ministra Spraw Wewnętrznych z czerwca 1957 r. zawierający wyjaśnienia odnośnie do praktycznego stosowania ustawy o zgromadzeniach wprowadzał zasadę, iż uroczystości kościelne odbywające się w miejscach przeznaczonych do stałego wykonywania kultu religijnego i z powodu znacznego napływu wiernych wykraczające poza ogrodzenie tych miejsc, „nie będą wymagały zezwolenia ani zgłoszenia do prezydium właściwych rad narodowych”. *List Sekretarza Episkopatu bp. Choromańskiego do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego w sprawie ograniczania kultu religijnego*, w: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, tom II, s. 31.

⁹⁶ A. Dudek, *Państwo...*, s. 130.

⁹⁷ *Informacja z przebiegu...*, s. 2.

⁹⁸ *Sytuacja Kościoła Rzymsko-Katolickiego...*, s. 440.

miało miejsce w kolejnych latach, na co wskazuje pochodząca z 1970 r. sprawa inscenizacji jasełek w jednej z miejscowości powiatu Koło. Jasełka zostały wystawione w świetlicy przykościelnej dla grupy uczniów szkoły podstawowej i według organizującego je księdza miały charakter nabożeństwa biblijnego. Przeciwnego zdania było kolegium karno-administracyjne w Kole, które ukarało księdza grzywną, uznając jasełka za „publiczne przedstawienie o treści religijnej, mające bezspornie charakter imprezy artystycznej, którą odtwarzał cały zespół wykonawców”⁹⁹.

VI. Megafonizacja kościołów. Kolegia karno-administracyjne orzekały także w sprawach związanych z megafonizacją kościołów i terenów przykościelnych. Megafonizacja została poddana ścisłej kontroli władz poprzez wprowadzenie wymogu uzyskania zezwolenia na instalowanie wszelkich urządzeń wzmacniających dźwięk w miejscach publicznych. Pochodzące z 1958 r. rozporządzenie Ministra Łączności¹⁰⁰ jako miejsca publiczne traktowało tereny położone poza murami kościołów¹⁰¹. W 1960 r. w drodze pozaprawnej praktyki rozszerzono zakres stosowania tego pojęcia na „miejsca sakralne przeznaczone do wykonywania kultu religijnego, w tym wnętrza kościołów, kaplic i pozostałych budynków sakralnych”¹⁰². Rozwiązania te zostały przejęte przez ustawę o łączności z 1961 r.¹⁰³, która traktowała zakładanie i użytkowanie urządzeń megafonowych bez zezwolenia jako wykroczenie zagrożone karą grzywny do 1000 złotych¹⁰⁴. Przesłanką pociągnięcia do odpowiedzialności karno-administracyjnej był fakt krótkotrwałego użytkowania prowizorycznie zainstalowanych urządzeń. Kolegia karały za powieszenie głośnika wewnątrz kościoła podczas mszy świętej¹⁰⁵, czy też za używanie megafonu w trakcie procesji grzebalnej na cmentarzu¹⁰⁶. Przykładem może być sytuacja powstała w związku z wizytą prymasa Wyszyńskiego w kościele parafialnym w Żnieniu, którego proboszcz poprosił jednego z parafian o powieszenie głośnika na drzewie obok kościoła ze względu na dużą liczbę zgromadzonych wiernych. Chociaż zainstalowany głośnik ze względu na niewielką moc nie mógł być słyszalny na ulicach ani wywoływać hałasu, to kolegium

⁹⁹ Pismo Prezydium WRN w Poznaniu z 14 stycznia 1971 r. do UdSW, AAN UdSW 125/576, s. 6.

¹⁰⁰ Rozporządzenie Ministra Łączności z dnia 9 października 1958 r. w sprawie zakładania i używania urządzeń megafonowych (Dz. U. nr 62, poz. 309).

¹⁰¹ Pro memoria. Używanie megafonów, „Notificaciones” nr 9, 10, 11, 1958, s. 393-394.

¹⁰² List Episkopatu Polski z 9 września 1960 r. do Ministra Łączności Z. Moskwy w sprawie używania urządzeń nagłaśniających, w: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, t. II, s. 23.

¹⁰³ Ustawa z dnia 31 stycznia 1961 r. o łączności (Dz. U. nr 8, poz. 48).

¹⁰⁴ Pismo DSA MSW z 10 czerwca 1963 r. do UdSW w sprawie obywatela Wiktora Joachimczaka, AAN UdSW 71/42, s. 101.

¹⁰⁵ Odpowiedź DSA MSW z 25 marca 1963 r. na skargę obywatela Wiktora Joachimczaka, AAN UdSW 71/42, s. 97-98.

¹⁰⁶ Pismo DSA MSW z 23 grudnia 1963 r. do Kurii Biskupiej Chełmińskiej, AAN UdSW 71/42, s. 184.

uznało parafianina za winnego zainstalowania i użytkowania urządzenia megafonowego w miejscu publicznym bez zezwolenia. Został on ukarany grzywną w najwyższym wymiarze, a wobec niezapłacenia kary w terminie komornik skarbowy zajął należące do niego adapter i aparat fotograficzny¹⁰⁷.

VII. Symbole kultu religijnego. Represja karno-administracyjna była stosowana jako instrument nacisku na Kościół w sporze wokół legalności używania przez duchowieństwo flag kultu maryjnego w barwach biało-żółtych. Przyjmując niekorzystną dla strony kościelnej interpretację dekretu *o odznakach i mundurach*¹⁰⁸, barwy biało-żółte uznano za symbole „wrogiego Państwa Watykańskiego”¹⁰⁹, z którym Polska Ludowa od czasu wypowiedzenia konkordatu przez TRJN w 1945 r. nie utrzymywała stosunków dyplomatycznych. Przypisywanie flagom biało-żółtym charakteru odznak skutkowało karaniem w trybie karno-administracyjnym za „używanie flagi obcego państwa”¹¹⁰. Jako przykład może posłużyć orzeczenie kolegium w Żninie wymierzające grzywnę miejscowemu proboszczowi za wywieszenie flag biało-żółtych podczas wizyty prymasa w czerwcu 1970 r. Na swoją obronę ukarany przytaczał argument, iż Kościół od wieków używał dekoracji biało-żółtych jako symboli eucharystycznych przy wykonywaniu obrzędów religijnych¹¹¹. Ponadto ksiądz wskazywał, że flaga Watykanu oprócz barw białej i żółtej zawiera symbol władzy papieskiej w postaci tiary oraz klucze¹¹². Powyższa argumentacja nie przekonała Komisji Nadzoru¹¹³, która utrzymując wyrok w mocy, stwierdziła, że „barwy biało-żółte nie stanowią przedmiotów służących Kościołowi rzymskokatolickiemu do wykonywania obrzędów religijnych”¹¹⁴.

VIII. Skuteczność represji karno-administracyjnej. Całościowy obraz orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach o wykroczenia związane z szeroko pojętą działalnością Kościoła jest możliwy do odtworzenia w oparciu o sprawozdania sporządzane przez DSA MSW na potrzeby Urzędu do

¹⁰⁷ Uzasadnienie orzeczenia Komisji Nadzoru przy Prezydium WRN w Bydgoszczy z 16 lutego 1971 r. w sprawie Wiktora Joachimczaka, AAN UdSW 125/576, s. 135-136.

¹⁰⁸ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 października 1935 r. *o odznakach i mundurach* (Dz. U. nr 72, poz. 455).

¹⁰⁹ Pismo DSA z 18 czerwca 1963 r. w sprawie karalności używania przez kler flag bez uprzedniego zezwolenia, AAN UdSW 71/42, s. 96.

¹¹⁰ *Sytuacja Kościoła Rzymsko-Katolickiego...*, s. 440.

¹¹¹ Odwołanie księdza Władysława Mielcarka od orzeczenia kolegium karno-administracyjnego przy Prezydium PRN w Żninie, AAN UdSW 125/576, s. 154.

¹¹² Wyjaśnienie księdza Władysława Mielcarka do kolegium karno-administracyjnego przy Prezydium PRN w Żninie, AAN UdSW 125/576, s. 151.

¹¹³ Na podstawie art. 42 ustawy z 15 grudnia 1951 r. *o orzecznictwie karno-administracyjnym* prawomocne orzeczenia kolegiów mogły być uchylone w trybie nadzoru przez prezydium wojewódzkiej rady narodowej lub też powołaną przez to prezydium komisję nadzoru.

¹¹⁴ Uzasadnienie orzeczenia Komisji Nadzoru przy Prezydium WRN w Bydgoszczy z 16 lutego 1971 r. w sprawie Władysława Mielcarka, AAN UdSW 125/576, s. 148.

Spraw Wyznań¹¹⁵. Instytucja ta odgrywała ważną rolę w walce z religią, gdyż wszelkie działania aparatu administracji państwowej w stosunku do Kościoła były konsultowane i opiniowane przez ten urząd, przy czym opinie miały charakter wiążący dla organów prowadzących formalnie określone postępowania¹¹⁶. Pierwsza znana mi analiza polityki represyjnej kolegiów „w sprawach o wykroczenia związane z działalnością kleru i aktywu przykościelnego” została sporządzona w październiku 1961 r. Zawarte w niej dane statystyczne dotyczące ilości wniosków o ukaranie miały świadczyć o poprawie poziomu pracy zarówno organów ujawniających wykroczenia, jak też samych kolegiów. W porównaniu z 1960 r. zanotowano znaczący spadek liczby wniosków w najważniejszych kategoriach spraw¹¹⁷, co miało być spowodowane „zdecydowanym przeciwdziałaniem ze strony organów ściągających oraz surowymi represjami karnymi stosowanymi przez kolegia”¹¹⁸.

Oprócz podkreślania sukcesów sprawozdanie wskazywało na liczne niedociągnięcia, przy czym najwięcej zastrzeżeń budziło funkcjonowanie organów MO, prezydiów rad narodowych oraz terenowych organizacji partyjnych, których wysiłek „przy organizowaniu przeciwdziałań miał charakter raczej formalny”. Miały na to wskazywać zarówno wyniki kontroli przeprowadzonych na zlecenie DSA MSW, jak też „brak należytej organizacji władz o zasięgach i zamierzeniach niepraworządnej działalności kleru”¹¹⁹. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy miały być silne wpływy środowiska kościelnego w lokalnych społecznościach, którym aparat państwowy na szczeblu terytorialnym nie bardzo chciał i potrafił się oprzeć poprzez zajęcie zdecydowanej postawy politycznej. W konsekwencji organy powołane do wykrywania wykroczeń nie miały dokładnego rozeznania, czy liczba wniosków kierowanych do kolegiów, odpowiadała faktycznie liczbie popełnianych wykroczeń¹²⁰.

Jakość wniosków o ukaranie w sprawach związanych z działalnością Kościoła na tle spraw o inne wykroczenia pozostawiała wiele do życzenia, we

---

¹¹⁵ Urząd do Spraw Wyznań został utworzony w 1950 r. Zakres jego uprawnień określono bardzo ogólnie, gdyż miał on zajmować się realizacją polityki wyznaniowej państwa. Stosunki z Kościołem należały do kompetencji wydziału wyznania rzymskokatolickiego. W rzeczywistości zadania urzędu polegały na ingerencji w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych w celu wymuszenia oczekiwanych postaw i zachowań natury politycznej duchownych. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1993, s. 223.

¹¹⁶ Nie wynikało to z obowiązujących przepisów prawa, lecz stanowiło konsekwencję przekazania w sposób nieformalny do kompetencji urzędu całokształtu spraw związanych z realizacją polityki wyznaniowej państwa. H. Misztal, A. Mezglewski, *Zakres kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań*, w: *Prawo i polityka...*, s. 68-69.

¹¹⁷ „W roku 1961 zaznaczył się spadek ilości wniosków o ukaranie kierowanych do kolegiów karno-administracyjnych za popełnienie wykroczeń związanych z działalnością kleru rzymsko-kat. W ciągu 3 kwartałów 1961 r. wpłynęły 1963 wnioski o ukaranie, a więc o 29% mniej niż w analogicznym okresie roku ubiegłego (2775)”. *Informacja z przebiegu...*, s. 3.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 5.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 4-5.

wnioskach tych niewłaściwie formułowano zarzuty i nie przedstawiano odpowiednich dowodów na poparcie oskarżenia. Nieprawidłowe formułowanie wniosków prowadziło do umarzania spraw przez kolegia z braku dostatecznych dowodów winy. Wprawdzie w pierwszym półroczu 1960 r. ukarano 435 księży, lecz z braku dowodów uniewinniono 97¹²¹, a w drugim półroczu tego roku liczby te wyniosły odpowiednio 341 i 101¹²².

Większych zastrzeżeń nie budziła natomiast polityka represyjna kolegiów, które właściwie realizowały zasadę indywidualizacji winy i kary. Miało to wyrażać się w kierowaniu ostrza represji w pierwszym rządzie przeciwko duchownym, przy łagodniejszym traktowaniu osób świeckich. Zdarzały się jednak przypadki wymierzenia kar zdecydowanie zbyt łagodnych¹²³, których „organy prokuratury, MO i wydziały ds. wyznań mimo posiadanych uprawnień nie zaskarżały”. Łagodność w orzekaniu kar rekompensowała postawa części kolegiów, stosujących zdaniem DSA MSW zbyt ostrą represję. Kolegia te nie chciały spotkać się z zarzutami tolerancji i liberalizmu ze strony lokalnych władz, wobec czego wymierzały kary wyższe, niż przewidywały obowiązujące przepisy¹²⁴.

Zebrane w wyniku przeprowadzonej na zlecenie DSA MSW kontroli materiały posłużyły za podstawę wydania w marcu 1962 r. wspomnianej wcześniej instrukcji, w której podkreślano potrzebę lepszego sporządzania wniosków o ukaranie oraz stosowania skuteczniejszej polityki represyjnej. Stwierdzenie to nie oznaczało negatywnej oceny dotychczasowej działalności kolegiów, lecz wskazywało na potrzebę jeszcze bardziej elastycznego stosowania sankcji karno-administracyjnych. W odniesieniu do księży notorycznie naruszających przepisy prawa miała być orzekana kara grzywny w maksymalnym wymiarze, chociaż późniejsza praktyka poszła w kierunku stosowania tej zasady przy wszelkich wykroczeniach popełnianych przez osoby duchowne. Natomiast wobec osób świeckich zalecano stosowanie bardziej elastycznych środków represji, uwzględniających stopień zawinienia, warunki osobiste i materialne, szkodliwość czynu i dotychczasowe zachowanie się sprawcy¹²⁵.

¹²¹ *Informacja o przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach wykroczeń związanych z działalnością kleru katolickiego w I półroczu 1960 r.*, AAN UdSW 59/393, s. 1.

¹²² *Informacja o przebiegu orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach wykroczeń związanych z działalnością kleru katolickiego w II półroczu 1960 r.*, AAN UdSW 61/951, s. 1.

¹²³ Jako przykład sprawozdanie DSA MSW podawało sytuację, w której „kolegium powiatowe w Międzyzdrojach ukarało ks. J. Kasiewicza grzywną 200 zł – za zorganizowanie zgromadzenia publicznego (pielgrzymki)”. *Informacja z przebiegu...*, s. 8.

¹²⁴ Np. kolegium przy Prezydium PRN w Bartoszycach ukarało księdza grzywną w wysokości 1500 złotych, chociaż maksymalny wymiar kary za popełnione przez obwinionego wykroczenie wynosił 750 złotych. Kolegium przy Prezydium WRN w Olsztynie zatwierdziło powyższe orzeczenie, a jego przewodniczący oświadczył, że „otrzymał polecenie surowego ukarania księdza”. *Informacja z przebiegu...*, s. 8.

¹²⁵ *Instrukcja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego...*, aneks nr 3.

Sprawozdania w kolejnych latach wskazują na poprawę poziomu pracy organów ujawniających wykroczenia oraz wzrost skuteczności represji karno-administracyjnej. Podsumowując 1962 r., DSA MSW stwierdził „dalszy, systematyczny spadek ilości spraw o wykroczenia związane z działalnością kleru rzymsko-katolickiego”¹²⁶, gdyż o ile w 1961 r. sporządzono ogółem 2592 wnioski, to w roku następnym 1468¹²⁷. W podobnym tonie utrzymane były późniejsze sprawozdania¹²⁸, gdyż liczba wniosków o ukaranie w końcowym okresie rządów Gomułki spadła do kilkuset w skali roku. W 1969 r. do kolegiów wpłynęło 308 wniosków, co miała spowodować „surowa na ogół represja stosowana przez kolegia, jak również zdecydowane przeciwdziałanie organów ścigania wobec faktów naruszania przepisów przez kler”. Istotne znaczenie przypisywano także przyjętej przez Kościół taktyce unikania wyraźnego naruszania obowiązujących przepisów prawa¹²⁹. Powyższą taktykę Kościół stosował także w 1970 r., co w połączeniu z prowadzeniem rozmów profilaktycznych z księżmi, doprowadziło do zmniejszenia liczby wniosków o ukaranie do 235¹³⁰.

Podstawowym instrumentem represji karno-administracyjnej była kara grzywny, natomiast przewidziana przez obowiązujące prawo wykroczeń kara nagany¹³¹ miała zastosowanie w bardzo niewielkim zakresie. Kara ta stanowiła bowiem dolegliwość o charakterze moralnym, wobec czego nie spełniała warunku surowości, która miała cechować orzecznictwo kolegiów. Orzeczenia o ukaraniu naganą kończyły zaledwie kilka procent spraw karno-administracyjnych¹³² i zapadały z reguły w sprawach osób świeckich związanych z Kościołem, a wyjątkowo w przypadku księży¹³³. Założenie surowości stosowanych kar realizowano poprzez orzekanie wysokich grzywien, zgodnie z wytycznymi zawartymi w instrukcji DSA MSW z marca 1962 r. W 1962 r.

---

¹²⁶ Informacja o przebiegu... w IV kw. 1962 r., s. 56.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Sprawozdanie obejmujące I kwartał 1963 r. zawiera wzmiankę, iż „nastąpiło dalsze zmniejszenie ogólnego wpływu wniosków o ukaranie do kolegiów karno-administracyjnych w sprawach o wykroczenia związane z działalnością kleru rzymsko-kat”. Informacja o przebiegu... w I kwartale 1963 r., s. 81.

¹²⁹ Notatka dotycząca działalności kleru rzymsko-katolickiego w 1969 r., IPN BUiAD MSW II 7615, s. 140.

¹³⁰ Notatka dotycząca działalności... w 1970 r., s. 152.

¹³¹ W ramach częściowej reformy orzecznictwa karno-administracyjnego przeprowadzonej w grudniu 1958 r. nowelą do ustawy z 15 grudnia 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym (Dz. U. nr 66, poz. 454) w miejsce upomnienia wprowadzono karę nagany. Mogła być ona orzeczona w razie stwierdzenia przez kolegium małej szkodliwości społecznej czynu. A. Gubiński, *Kary zasadnicze w projekcie prawa o wykroczeniach*, „Zagadnienia Karno-Administracyjne” nr 2, 1969, s. 33.

¹³² Przykładowo w I kwartale 1963 r. rozstrzygnięcia o ukaraniu naganą stanowiły 3,5% orzeczeń kolegiów. Informacja o przebiegu... w I kwartale 1963 r., s. 81. Natomiast w 1969 r. proporcja ta wyniosła 4,6%. Notatka dotycząca działalności... w 1969 r., s. 140.

¹³³ Np. w 1970 r. ukarano naganą 9 osób, w tym jednego księdza. Notatka dotycząca działalności... w 1970 r., s. 153.

przeciętna wysokość kary grzywny przekraczała 1000 złotych, w przypadku nielegalnych zgromadzeń była to kwota rzędu 1460 złotych, a w odniesieniu do wykroczeń związanych z budownictwem sakralnym 1520 złotych. Jedyne w sprawach o nielegalne zbiórki ze względu na maksymalne zagrożenie w wysokości 1500 złotych, średnia grzywna wynosiła 790 złotych¹³⁴. W 1963 r. stwierdzono, iż „sankcje karno-administracyjne stosowane przez kolegia są stosunkowo surowe”¹³⁵, przy czym kary grzywny do 1000 złotych wymierzano przede wszystkim za przeprowadzanie nielegalnych zbiórek, natomiast w sprawach o nielegalne zgromadzenia regułą było orzekanie grzywien powyżej 1000 złotych¹³⁶.

Niewielkie znaczenie posiadała kara aresztu zastępczego, której zastosowanie było możliwe w przypadku niewpłacenia w terminie orzeczonej grzywny¹³⁷. Unikania tej kary w odniesieniu do księży nakazał kolegiom w instrukcji z marca 1962 r. DSA MSW, powołując się na fakt, iż „księża otrzymali wyraźne dyrektywy, aby nie płacili kar grzywny, lecz zdecydowali się na odbycie kary aresztu”¹³⁸. Rzeczywiście na początku lat sześćdziesiątych miały miejsce przypadki świadomego niepłacenia przez duchownych orzeczonych grzywien na znak protestu przeciwko niesłusznemu ich zdaniem ukaraniu. Głośnym echem odbiła się sprawa księdza W. Kota z Ziębic, która na skutek interwencji sekretarza Episkopatu Polski Z. Choromańskiego była badana przez ministra sprawiedliwości. Ksiądz Kot został ukarany na początku 1960 r. grzywną 1500 złotych za zorganizowanie nielegalnego zgromadzenia, z zamianą na 42 dni aresztu w razie niezapłacenia kary w terminie. Po uprawomocnieniu się orzeczenia ksiądz odmawiał przyjęcia wezwań do opłacenia grzywny, wobec czego został zatrzymany przez MO i przewieziony do ośrodka pracy więźniów w Jarosławiu. Podczas transportu ksiądz demonstrował swój sprzeciw, zajmując miejsce na podłodze samochodu. Natomiast sam ośrodek określił mianem „oboza hitlerowskiego”, skarżąc się po wyjściu na warunki tam panujące. Twierdzenia księdza Kota zostały uznane przez ministra sprawiedliwości za kłamstwa. W odpowiedzi udzielonej Episkopatowi minister podkreślał cierpliwość organów państwowych, które „zastosowały zastępczą karę aresztu dopiero po bezskutecznych wielokrotnych wezwaniach”¹³⁹. Podobna sytuacja miała miejsce w 1960 r. również w diecezji wrocławskiej, gdzie ksiądz ukarany wraz z innymi osobami świeckimi za zorganizowanie nielegalnej zbiórki publicznej, opłacił z kasy kościelnej grzywnę za parafian. Sam jednak oświad-

¹³⁴ *Informacja o przebiegu... w IV kwartale 1962 r.*, s. 59.

¹³⁵ *Informacja o przebiegu... w I kwartale 1963 r.*, s. 82.

¹³⁶ *Informacja o przebiegu... w III kwartale 1963 r.*, s. 114.

¹³⁷ Możliwość taką wprowadziła nowela z dnia 2 grudnia 1958 r. do ustawy z 15 grudnia 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym (Dz. U. nr 77, poz. 396).

¹³⁸ *Instrukcja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego...*, aneks nr 3.

¹³⁹ *Notatka w sprawie karno-administracyjnej ks. Władysława Kota*, Archiwum Akt Nowych, zespół akt Ministerstwo Sprawiedliwości, sygnatura teczki 1194, s. 6-7.

czył, że grzywny nie zapłaci i że jest gotów odbyć zastępczą karę aresztu, co zdaniem władz stanowiło „postawę prowokacyjną, zmierzającą do zakłócenia porządku publicznego”¹⁴⁰. Reperkusje sprawy księdza Kota spowodowały, że tym razem nie zdecydowano się na wykonanie orzeczonej wskutek nieściągalności grzywny kary aresztu zastępczego.

Chociaż pierwsze próby stosowania aresztu zastępczego wobec księży zakończyły się porażką, to pochodzące z lat sześćdziesiątych sprawozdania zawierają wzmianki o jej stosowaniu przez kolegia. Na tle ogólnej liczby rozstrzygnięć o ukaraniu grzywną osób duchownych przypadki orzekania aresztu zastępczego stanowiły zaledwie kilkanaście procent, niewiele więcej wynosiła ta proporcja w odniesieniu do osób świeckich¹⁴¹. W praktyce orzekane kary z reguły nie były wykonywane, na co wskazuje stwierdzenie zawarte w sprawozdaniu za 1961 r., iż „w kontrolowanych województwach i powiatach nie osadzono dotąd żadnego księdza w areszcie”¹⁴². Sprawozdania z kolejnych lat zawierały wprawdzie informacje o orzekaniu aresztu zastępczego, lecz dane dotyczące wykonania prawomocnych orzeczeń dotyczyły jedynie kar grzywny¹⁴³.

Istotną rolę w arsenale środków represji karno-administracyjnej odgrywało obligatoryjne orzekanie przepadku ofiar pochodzących z nielegalnych zbiórek publicznych na cele religijne. Stosowanie tej kary dodatkowej służyło odcięciu księży od źródeł dochodów niepoddanych kontroli państwa, co w połączeniu z restrykcyjną polityką podatkową miało spowodować osłabienie pozycji majątkowej Kościoła. Największe sukcesy na tym polu osiągnięto w latach 1959 i 1960, gdyż zdaniem DSA MSW udało się wówczas „ugodzić kler w najczulsze miejsce poprzez zajęcie w skali krajowej milionowych kwot pochodzących z nielegalnych zbiórek, w stosunku do których kolegia orzekały przepadek”¹⁴⁴. W kolejnych latach Kościół wypracował skuteczne metody przeciwdziałania zajmowaniu przez organa ścigania dochodów pochodzących ze zbiórek, gdyż „w ujawnionych w 1961 r. nielegalnych zbiórkach publicznych zdołano z reguły zabezpieczyć małe kwoty. Organy powołane do ścigania wykroczeń stwierdzają autorytatywnie, iż tylko tyle ofiar zdołano zebrać do momentu ujawnienia zbiórki”¹⁴⁵. Twierdzeniom tym nie dawał wiary DSA MSW, którego zdaniem „wysokość przepadku nielegalnych ofiar ulega systematycznemu zmniejszeniu, gdyż organa ścigania nie zabezpieczają w porę

¹⁴⁰ Ibidem, s. 8.

¹⁴¹ W II kwartale 1963 r. „areszt zastępczy orzeczono w 58 sprawach, tj. w stosunku do 31% ukaranych grzywną (w tym ukarano grzywną z zamianą na areszt 10 księży)”. *Informacja o przebiegu... w II kwartale 1963 r.*, s. 140. Z kolei w 1969 r. ukarano grzywną 218 osób (w tym 66 księży), orzekając areszt zastępczy na wypadek nieuiszczenia grzywny w 14 sprawach (w stosunku do księży w 5 sprawach). *Notatka dotycząca działalności... w 1969 r.*, s. 140.

¹⁴² *Informacja z przebiegu...*, s. 11.

¹⁴³ *Notatka dotycząca działalności... w 1969 r.*, s. 140.

¹⁴⁴ *Informacja z przebiegu...*, s. 8.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 3.

zebranych sum¹⁴⁶. Niewielkie sumy zdołano zabezpieczyć celem orzeczenia przepadku w 1962 r., bo na tle wcześniejszych milionowych kwot 143 930 złotych wyglądały skromnie¹⁴⁷. W kolejnych latach kolegia orzekały przepadek jeszcze niższych kwot, na przykład w 1967 r. jedynie 49 000 złotych, co dawało przeciętnie 330 złotych na każdą ujawnioną zbiórkę. Prowadziło to do sytuacji, w której „kler płaci orzekane grzywny z zebranych kwot, pozostawiając sobie niejednokrotnie poważne środki na działalność kościoła pochodzące z nielegalnych zbiórek¹⁴⁸”.

Większych problemów nie stwarzało natomiast wykonywanie prawomocnych kar grzywny. W sprawozdaniu obejmującym 1961 r. zamieszczono wzmiankę, iż „realizacja orzeczonych przez kolegia kar przebiega w zasadzie prawidłowo”. Dokonując analizy sytuacji w III kwartale 1963 r., stwierdzono, iż „w porównaniu z analogicznym okresem roku ub. znacznej poprawie uległo wykonanie kar¹⁴⁹. Wprawdzie stwierdzono występowanie pewnych uchybień w pracy wydziałów finansowych prezydów rad narodowych, ale „są one sporadyczne i w zasadzie tylko w minimalnym stopniu rzutują na odsetek wykonanych kar¹⁵⁰. Wydziały finansowe starały się przy tym nie dopuszczać do przedawnienia wykonania orzeczonych grzywien, jedyna wzmianka o takiej sytuacji została zawarta w sprawozdaniu obejmującym pierwsze półrocze 1960 r.¹⁵¹ Na tle pozostałych orzeczeń karno-administracyjnych prawomocne rozstrzygnięcia kolegiów w sprawach związanych z działalnością Kościoła były wykonywane dosyć szybko i sprawnie. Powstałe wskutek znacznego zwiększenia wpływu spraw do kolegiów w 1961 r. zaległości w wykonywaniu kar ulegały w kolejnych latach stopniowemu zmniejszaniu, na co wskazuje sprawozdanie obejmujące 1962 r.¹⁵² Przyczyniły się do tego działania DSA MSW, wskutek interwencji którego minister finansów wydał w 1962 r. zalecenie, żeby organy finansowe rad narodowych „niezwłocznie przystępowały do realizacji tytułów wykonawczych, w których zaznaczono, że dotyczą należności finansowych orzeczonych z związku z bezprawną działalnością kleru¹⁵³”. Sprawozdania z końca lat sześćdziesiątych nie zawierają wzmianek o występowaniu zaległości w wykonywaniu kar, podkreślają natomiast sprawne egzekwowanie prawomocnych orzeczeń o ukaraniu grzywną¹⁵⁴.

¹⁴⁶ *Informacja o przebiegu... w II kwartale 1963 r.*, s. 99.

¹⁴⁷ *Informacja o przebiegu... w IV kwartale 1962 r.*, s. 59.

¹⁴⁸ *Notatka dot. działalności... w 1967 r.*, s. 17.

¹⁴⁹ *Informacja o przebiegu...*, s. 10.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ „W okresie sprawozdawczym wykonano 83% kar grzywny. Jedynie w 5 sprawach miało miejsce przedawnienie wykonania”. *Informacja o przebiegu... w II półroczu 1960 r.*, s. 2.

¹⁵² „Zaległości w wykonywaniu kar na koniec roku zmniejszyły się z 268 w 1961 r. do 157 na dzień 31 XII 1962 r.” *Informacja o przebiegu... w IV kwartale 1962 r.*, s. 57.

¹⁵³ *Instrukcja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego...*, aneks nr 3.

¹⁵⁴ *Notatka dotycząca działalności... w 1969 r.*, s. 140. *Notatka dotycząca działalności... w 1970 r.*, s. 153.

IX. Wnioski. Kolegia karno-administracyjne odegrały istotną rolę w realizacji antykościelnej polityki wyznaniowej ekipy gomułkowskiej. Wraz podjęciem przez władze w 1958 r. ofensywy przeciwko Kościołowi zanotowano poważny wzrost „ilości spraw przekazanych do postępowania karno-administracyjnego”, a orzecznictwo kolegiów miało wpłynąć „hamująco na różne kierunki pracy kościoła i jego działalność w poszczególnych środowiskach”¹⁵⁵. Według szacunków A. Dudka do końca 1970 r. kolegia ukarały kilkadziesiąt tysięcy osób w sprawach związanych z nielegalną działalnością kleru oraz „aktywu przykościelnego”¹⁵⁶. Znaczenie kolegiów wynikało z faktu, iż walka z Kościołem była prowadzona za pomocą metod o charakterze administracyjnym. Z obawy przed reakcjami społecznymi władze starały się unikać stosowania ostrzejszych środków represji, w tym stawiania osób duchownych przed sądem¹⁵⁷.

Zdecydowana postawa komunistów wobec Kościoła miała wyrażać się w surowości represji karno-administracyjnej oraz sprawnej i szybkiej realizacji orzeczeń. W praktyce wysokie grzywny wymierzanie księżom w połączeniu z konfiskatą środków uzyskanych z nielegalnych zbiorok publicznych tylko nieznacznie naruszyły podstawy majątkowe duchowieństwa. Zabezpieczone celem przepadku kwoty były niewielkie, a orzeczone grzywny często opłacane ze środków specjalnie w tym celu zbieranych wśród wiernych. Obawa władz przed protestami społecznymi skutkowałą ograniczeniem wachlarza środków służących realizacji kar orzeczonych za wykroczenia popełnione przez osoby duchowne. Starano się unikać stosowania aresztu zastępczego w przypadku niezapłacenia orzeczonej grzywny, preferując mniej dolegliwe dla ukaranego administracyjne postępowanie przymusowe.

Represja karno-administracyjna nie spełniła swojego celu także w odniesieniu do osób świeckich współpracujących z Kościołem, gdyż nie spowodowała odejścia wiernych od religii na rzecz laickiego światopoglądu. Założenie łagodniejszego traktowania przez kolegia wykroczeń „aktywu przykościelnego” nie przyniosło rezultatów w postaci zmniejszenia zaangażowania wiernych w działalność na rzecz Kościoła. Przez cały okres gomułkowski liczba wniosków o ukaranie sporządzonych przeciwko osobom świeckim zdecydowanie przewyższała liczbę wniosków przypadających na osoby duchowne¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ *Wyniki pracy służby bezpieczeństwa w 1959 r.*, IPN BUiAD MSW II 3455, s. 258.

¹⁵⁶ A. Dudek, *Państwo...*, s. 233.

¹⁵⁷ Dla porównania w 1959 r. „bezpośrednia działalność represyjna doprowadziła do skazania 45 księży i zakonników”. *Wyniki pracy służby...*, s. 258. W tym samym okresie przed kolegiami postawiono 3366 osób, z czego 691 to osoby duchowne. *Informacja o przebiegu... w IV kwartale 1962 r.*, s. 56.

¹⁵⁸ W roku 1959 sporządzono 3366 wniosków o ukaranie, z czego 2675 przeciwko osobom świeckim. W 1960 r. (bez II kwartału) liczby te wynosiły odpowiednio 2755 i 2129, w 1961 r. 2592 i 1929, a w 1962 r. 1460 i 1079. *Informacja o przebiegu... w IV kwartale 1962 r.*, s. 56.

Stosowana przez kolegia represja karno-administracyjne bardziej drażniła, niż zastraszała duchowieństwo i wiernych, którzy w sporze państwo – Kościół zdecydowanie opowiedzieli się po stronie prymasa Wyszyńskiego¹⁵⁹. O ile represyjna polityka aparatu administracji spraw wewnętrznych wsparta orzecznictwem kolegiów w pewnym stopniu uszczupliła stan majątkowy Kościoła, to władzom nie udało się skutecznie przeszkodzić rozwojowi nowych form pracy duszpasterskiej służących realizacji programu Wielkiej Nowenny. Powszechny udział wiernych w wieńczących akcję Wielkiej Nowenny uroczystościach Tysiąclecia Chrztu Polski był świadectwem dynamiki rozwoju Kościoła, który pomimo poniesionych strat zdecydowanie poprawił notowania w społeczeństwie i umocnił się wewnętrznie¹⁶⁰. Pierwszą oznaką przyznania się komunistów do porażki w starciu ze stroną kościelną było pewne złagodzenie „twardego kursu” po wydarzeniach marcowych 1968 r.¹⁶¹ Stopniowe odchodzenie od represyjnego modelu polityki wyznaniowej będzie kontynuowane w latach siedemdziesiątych przez ekipę Edwarda Gierka.

---

¹⁵⁹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści...*, s. 275-276.

¹⁶⁰ Wskazuje na to chociażby wzrost liczby księży w okresie gomułkowskim, pomimo usilnych działań władz na rzecz propagowania światopoglądu materialistycznego. W 1958 r. w Polsce było 12 713 księży diecezjalnych, a w 1971 r. 14 122. *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, L. Adamczuk, W. Zdaniewicz (red.), Warszawa 1991, s. 133.

¹⁶¹ A. Dudek, *Rola Kościoła...*, s. 27-28.

LOWER INSTANCE COURTS AND THE CATHOLIC CHURCH
IN POLAND IN 1956–1970

Summary

In the years 1956-1970 the relations between the state and the Church were increasingly tense, especially since the latter tried to win more influence in the society. In response, the state authorities intended to reduce the position of the Church through a number of administrative measures, which included i.a. refusals to allow religious meetings and gatherings for religious celebrations, or raising funds for religious purposes. In those actions, local authorities were supported by administrative penal courts whose main task was to repress the clergy and lay Catholics who had infringed the existing laws. Matters related to the activities of the Church were dealt with by specially appointed judiciary boards and documented in separate reporting files. The main penalty was pecuniary in the form of a fine, usually adjudicated in the highest amount in case of clergymen, and in lower values in case of lay offenders. The most frequent violations of the existing laws that were subject to prosecution and punishment included illegal gatherings and illegal public fund raising for religious purposes. Alongside a fine, a forfeiture of the raised sum was also common. Those repressions and penalties had, for some time, limited the activity of Polish clergy and had a negative impact on the assets of the Church, which had nevertheless come out victorious from that confrontation with communist authorities.

LES ORGANES DE JURIDICTION PÉNALE ADMINISTRATIVE DANS LA LUTTE
AVEC L'ÉGLISE CATHOLIQUE EN POLOGNE DE L'AN 1956 JUSQU'AU 1970

Résumé

En Pologne dans les années 1956 et 1970 qui étaient la période du gouvernement de Władysław Gomułka comme 1er secrétaire du parti communiste, il y avait des tensions très fortes dans les relations entre l'Etat et l'Eglise. Les autorités communistes de l'Etat désiraient faire limiter la position de l'Eglise à l'aide des méthodes administratives notamment par les refus des permissions à organiser les cérémonies religieuses et des collectes publiques d'argent aux besoins de l'Eglise. L'appareil administratif des affaires internes était soutenu par la juridiction administrative pénale qu'à ce temps-là était exercée par les ci nommés « Kolegia karno-administracyjne » (« Collèges pénalo-administratifs »), chargés de punir les personnes ecclésiastiques et laïques commettants les infractions dans ce domaine. On a formé les groupes des membres de ces collèges qui se sont spécialisés dans les infractions liées à l'activité de l'Eglise ainsi qu'un système spécial des rapports officiels présentés à l'autorité suprême. La peine de base était l'amende pécuniaire qu'on infligeait dans le montant maximale pour les clergés. Par contre, on traitait des laïques dans la manière plus tolérante. Le plus souvent on poursuivait et accusaient dans les affaires consistantes à organiser illégalement des réunions et des collectes publiques dans les buts religieux sans permissions officielles. De règle, on confisquait d'argent provenant de ces collectes. De cette répression administrative résultait une limitation de l'activité pastorale de l'Eglise Catholique et la diminution de sa base financière. Par contre, tous les amendes bien hautes et leur exécution rigoureuse n'avait aucune influence sur la position de l'Eglise dans la société. Dans la confrontation avec les autorités communistes l'Eglise est sorti comme vainqueur.

